

Daniel Kunštát a kol.: 25 let české demokracie očima veřejnosti

Praha, Academia / Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2014, 314 s.

Čtvrtstoletí po sametové revoluci je rozhodně na místě ohlédnout se za všemi vzestupy a pády, které česká veřejnost se svou nově vybojovanou demokracií zažila a které předurčují její dnešní postoj k demokratickému politickému zřízení a participaci na něm. Vzpomínky to nejsou vždycky růžové, to všichni víme. Co přesně způsobilo propady na krivkách důvěry v demokracii jako takovou, domácí politické instituce a strany, Evropskou unií nebo NATO, to už tak zřejmé není. Autoři výroční publikace, výzkumníci Centra pro výzkum veřejného mínění (CVVM), předkládají na 314 stranách celkem 89 grafů a 40 tabulek, tedy takřka kompletní sumář veškerých šetření z oblasti politické sociologie, která se za posledních 25 let prováděla v rámci pravidelných výzkumů veřejného mínění.

V první kapitole se věnují metodologii průzkumů veřejného mínění (Jiří Vinopal a Paulína Tabery), v dalších kapitolách potom nejdříve reflexi demokratického režimu (Daniel Kunštát), politické participaci a institucionální důvěře (Martin Ďurďovič) a nakonec zahraničně politickému ukotvení státu (Jan Červenka). Výsledkem je kvalitní příručka k názorům českých občanů na politiku, jejímiž čtenáři nebudou zdaleka vždy sociologové. Jako zdařilou učebnici ji zřejmě použijí studenti, neziskové organizace a jejich analytici, novináři a komentátoři a další čtenáři. S trochou nadsázky se publikace může stát i kvalitním vodítkem pro populistické politiky, kteří se budou chtít zavděčit našťavaným občanům – třeba právě tím, že „nejdou jako politici“. Vždyť demokratické instituce procházejí vážnou krizí legitimacy a nízká důvěra v politické strany patří k nejvíce alarmujícím (přes 80 % občanů se domnívá, že politické strany se zajímají především o výhody a zájmy svých členů a jsou zkorumpo-

vané). Občané jsou málokdy ve svých postojích tak jednotní: volají po rehabilitaci politiky, ale paradoxně bez politiků (nejvyšší důvěru Češi vždy vyjádřili nevolným, úřednickým vládám). Metodologický úvod Jiřího Vinopala a Paulíny Tabery do metod průzkumů veřejného mínění se zase může hodit zejména mnohým novinářům, kteří často při reprodukcí výsledků různých více či méně důvěryhodných šetření zapomínají uvést, jak byla data sesbírána, nebo s výsledky jinak neadekvátně nakládají.

S ohledem na charakter publikace, jejíž popisné statistiky by bylo těžké shrnout, recenze stojí na obecnějších úvahách nad průzkumy veřejného mínění, představuje nejzajímavější výsledky a nedodržuje posloupnost kapitol. Hned na prvních, metodologických stranách se dozvíme, že autorský kolektiv pracuje s tak zvaným *agregačním modelem*, tedy zkoumá veřejné mínění jako souhrn individuálních postojů jednotlivců, zatímco pro porozumění veřejnému mínění jako *společenskému procesu* bychom potřebovali jiné metody. Je otázkou, jak se v tom případě stavět k užívání slova „veřejnost“ v názvu publikace. Reflektujeme-li, že veřejnost je mnohem více než prostým součtem individuálních názorů, možná by bývalo vhodnější použít spojení „očima českých občanů“ nebo jiný výraz odkazující k agregačnímu modelu. Důležitější zprávou ovšem je, že výsledky se mohou a mají stát pouze „jedním z oken, kterými lze nahlížet“, ne však jediným. Vinopal a Tabery přiznávají základní metodologická omezení, jako jsou efekty kontextu (od politické situace přes mediální agendu po individuální náladu dotazovaného), situace dotazování i formulace otázky. Byť tedy dotazníková šetření podle nich „nedokážou přinést dokonale přesnou informaci o aktuální situaci z hlediska jednorázového šetření, mohou při správné realizaci přinášet velice spolehlivé informace o dlouhodobém vývoji“ (s. 32). A právě to je ambicí celé publikace, kde má perspektiva čtvrtstoletí dodat

na informační hodnotě sérii jednorázových šetření, jejichž výsledky jinak snadno dohledáme na internetu.

Nevyčtená zůstává v úvodní kapitole otázka, kterou s popisnými daty tohoto typu musí řešit každý autorský kolektiv, čili: jak přistupovat k jejich další interpretaci? Zprávy CVVM bývají prostým souhrnem zjištěných výsledků, třisetstránková kniha si s tímto ovšem nemohla vystačit. Při pohledu na čísla a grafy se přitom objevují zejména dva typy otázek: otázky vyžadující hodnocení (Je-li 48 % lidí spokojeno s fungováním demokracie v ČR, je to málo nebo moc?) a otázky vyžadující vysvětlení (Proč je 49 % lidí nespokojeno?). Odpovědi je v obou případech těžké dát, protože data byla všechna sesbírána v jednorázových kvantitativních dotazníkových šetřeních, tedy další případná „okna“ k porozumění komplexitě veřejného mínění zůstala zavřená. Nejčastěji užívanou metodou analýzy dat je tedy srovnání v čase, případně srovnání postojů mezi různými sociodemografickými skupinami. Autoři publikace přesto odpovědi na otázky hodnotící i vysvětlující podávají, bohužel však není čtenáři jasné, jak a proč zvolili interpretace, jimiž svá data doprovázejí – jejich volba působí poněkud ad hoc, zřejmě podle dostupnosti již existujících studií na dané téma.

Nejdříve k otázkám hodnotícím. Většina dílčích otázek v průzkumech veřejného mínění na politická témata má v souhrnu podat odpověď na jednu obecnější, normativní otázku: Jsou lidé spokojeni s politickým (demokratickým) statutem quo? A jak přiznávají autoři explicitně až v závěrečném slovu, kladou si v případě recenzované publikace i další, podstatnou a normativní otázku: Jak daleko pokročila kulturní transformace postkomunistické české společnosti? (R. Dahrendorf. *Reflections on the Revolution in Europe: In a Letter Intended to Have Been Sent to a Gentleman in Warsaw*. New York: Random House 1990) Skrytou konstantou jejich zkoumání má totiž být

„akceptace či naopak odmítání původních pilířů sametové revoluce“ (s. 292).

Kunštát tak v hodnocení politické kultury hovoří o „fázovém zpoždění mezi změnou politického systému a odpovídající změnou politické kultury“ (s. 39). A vývojové perspektivy se drží rovněž Ďurďovič, když v kapitole o institucionální důvěře usiluje o konkrétnější identifikaci důvodů pro pokles spokojenosti s demokracií: „Zdá se, že tím, co je dnes v české politice potřeba revidovat či měnit, jsou nikoli abstraktní principy demokracie, nýbrž její konkrétní obsah, jak je prezentovaný jednotlivými politickými institucemi a politickými stranami. (...) Lze doufat, že krize by mohla být svého druhu očisťující katarzí, z níž naše demokracie, a především politická kultura její realizace vyjdou zkušenější a mravnější.“ (s. 165) Na lineárně se odvíjející cestě k pokročilé demokracii tedy procházíme pochopitelnou katarzí, ale máme naději, že budeme v budoucnu zkušenější, mravnější, a tedy demokratičtější.

Vztahujeme-li však všechny politické postoje k postkomunistické transformaci, nevyčtený zůstává v této vývojové perspektivě (nesprávný) předpoklad, že ve starších demokraciích najdeme vždy vyšší podporu pro demokratický status quo. Jenže třeba Itálie, zakládající člen Evropské unie, podle Eurobarometru vykazuje nižší úroveň spokojenosti s demokracií než Česká republika (27 %). Jak tedy upozorňuje například Paul Blokker („Populist Nationalism, Anti-Europeanism, Postnationalism, and the East-West Distinction.“ *German Law Journal*, 2005, 6 (2): 371–389), vykládat určité projevy politické kultury v postkomunistických zemích vždy coby znaky nedokonalé transformace není samozřejmě zcela nesprávné, ale není to ani dostatečné. Hlavní důvod je jednoznačný: tyto projevy jsou v současnosti široce rozšířené rovněž v západní Evropě (například populismus, ale také euroskepticismus), a nejsou tedy pouze ozvěnami minulosti, nýbrž důležitými zprávami o současnosti. Dobře to bo-

hužel ukazují čísla z posledních let, kdy dochází k opětovnému oživení protisystémových postojů (přednost autoritativnímu způsobu vládnutí před demokracií dalo v roce 2014 za posledních deset let rekordních 30 %), tedy rozhodně nelze hovořit o lineárním vývoji směrem k demokratickému konsenzu. Naopak příklon větší části dotazovaných k protisystémovým postojům ukazuje na nespokojenost se současností spíše než na „zvykovou“ politickou kulturu minulosti.

Více než kde jinde je toto patrné v postojích veřejnosti k Evropské unii, kde po optimistickém období přístupových rozhovorů a čerstvého členství byl v roce 2012 nejvyšší počet nespokojených (41 %), od r. 2014 pak převládá odpověď „ani spokojen, ani nespokojen“ (38 %). Podle Eurobarometru ovšem vnímá česká veřejnost Evropskou unii pozitivněji než rakouská. Naopak v Polsku – rovněž postkomunistickém – je podpora EU dvojnásobná. Jak uvádí Cervenka v kapitole o zahraničně politické orientaci: „Existuje nemalá pravděpodobnost, že se vztah k Evropské unii a její podoba do budoucna stanou jednou z klíčových konfliktních linií české politiky.“ (s. 182) Tak rozsáhlá bilanční publikace by si tedy podle mého názoru zasloužila i mezinárodní perspektivu a srovnání se současnými trendy v celé Evropě, které by pravděpodobně problematizovaly nyní bezrozporný „učebnicový“ narativ o postkomunistické transformaci. (Jedním z mála případů, kdy přece jen dojde ke srovnání mezi zeměmi V4, je hodnocení změny systému v roce 1989 na s. 93.)

Zůstaňme ještě u normativních otázek. Daniel Kunštát uvádí, že demokratická politická kultura je považována za „nezbytný základ demokratického režimu“ (s. 37), stejně tak dále uvádí Ďurďovič, že „stabilní demokratický systém vyžaduje důvěru“ (s. 142). Ale kolik procent důvěry bude stačit? Jak vysokou podporu status quo potřebuje, aby se udržel? Vinopal uvádí v metodologické kapitole, že „asi není úplně zá-

sadní dozvědět se, zda je s politickou situací nespokojeno 64 % nebo 67 % občanů, důležité je, že je nespokojená většina“ (s. 31). Kolektiv autorů tedy evidentně přistupuje k výsledkům poměrně optimisticky, protože v závěru hodnotí výsledky jako pozitivní – existuje prý „elementární demokratický konsenzus, tedy ztotožnění většiny populace se směřováním politiky a společnosti po roce 1989“. Vedle rozhodujícího dělení na menšinu a většinu se dále aplikuje longitudinální přístup, kdy se za alarmující považují momenty, kdy dochází v dlouhodobém horizontu k výkyvům jedním či druhým směrem. Z toho pohledu se aktuální 48% nespokojenost s demokracií zdá normální, protože se od roku 2004 pohybovala v rozpětí 40–51 %. Úplně jiný kontext pro hodnocení by však opět přineslo mezinárodní srovnání s Eurobarometrem, kde je zřejmé, že česká veřejnost je evropským průměrem ve spokojenosti s demokracií. Nejvyšší úroveň je v Dánsku (88 %), naopak nejnižší je v Řecku (20 %).

Vrátíme-li se k vývojové perspektivě postkomunistické transformace, která publikaci čtenáře provádí: Jaké výsledky by vedly autorský kolektiv ke konstatování, že je završena a že jsme dosáhli úrovně vyspělých demokracií? A kdo vlastně zaostává – jsou to politické elity, s nimiž vyjadřují občané nespokojenost, nebo jsou to občané, kteří nedokážou docenit demokratické zřízení a přetrvává u nich reziduální „pasivní rezistence vůči politickému systému“ (s. 39)? Jak uvádí Kunštát, hlubinnou transformací a proměnou politické kultury musí projít obě strany – občané i politická elita. Ještě náročnější je ovšem otázka: Lze vůbec očekávat, že všichni občané, tj. veřejnost ve své celistvosti, někdy projdou takovou úspěšnou transformací? Opakovaně se v různých kapitolách potvrzuje, že česká společnost není ani zdaleka jednotná, naopak je možné ji vnímat jako rozpolcenou. Po vystřízlivění „z naivního a idealistického demokratismu“ (u nás viz práce L. Linka. *Zrození snu? Struktura a dynamika posto-*

jů k politickému režimu a jeho institucím a jeho důsledky. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) 2010) se rychle rozdělila na vítěze a poražené. A právě „poražení“ konzistentně po celé čtvrtstoletí zastávají protisystémové názory, přáli by si například rozpuštění parlamentu a zrušení politických stran, preferují autoritářskou vládu a přivítali by návrat ke komunistickému způsobu vládnutí. Častěji jsou to lidé se špatnou životní úrovní, nezaměstnaní, dotázaní nad 60 let, lidé s nejnižším vzděláním a voliči KSČM. Autoři proto uvádí, že „česká veřejnost jako celek v žádném případě není konsenzuálně jednoznačně ‚pro-systémová‘. Demokracii explicitně upřednostňuje pouze méně než polovina populace, pětina patří spíše mezi příznivce autoritarianismu.“ (s. 62) Těžko lze očekávat, že tuto skupinu se stabilními názory přesvědčí postkomunistický vývoj o opaku.

Tyto konzistentní postoje určité skupiny obyvatel lze poměrně efektivně vysvětlit socioekonomickou pozicí, kterou autoři označují za „obzvlášť silný indikátor právě politických postojů“ (s. 292). Jenže proč se v posledních letech přidává k výše popsané skupině větší počet občanů, než tomu bylo v posledních deseti letech? Jak uvádí Vinopal (s. 19): „změny lze vysvětlit vnějšími událostmi“. Nicméně metodologická otázka měření kontextu a zkoumání proměnných, které ovlivnily změny v postojích občanů, není v publikaci nijak vyřešena. Výběr událostí, kterým jsou historické změny v postojích přičteny (například podpis opoziční smlouvy, zásah na festivalu CzechTek, intervence NATO v Jugoslávii nebo finanční krize a s ní spojené škrty v rozpočtu nebo naopak růst HDP), můžeme v tom smyslu zřejmě označit za intuitivní. Otázkou se přitom dlouhodobě zabývá například *European Social Survey* (ESS), kde spolehlivé měření kontextu je nutnou podmínkou správné interpretace rozdílů v postojích mezi jednotlivými zeměmi i změn v čase. Po letech méně metodologicky přesného „event reportingu“ použí-

vá nyní ESS metodu „political claims analysis“, což je varianta kvantitativní obsahové analýzy mediálních textů, kde jednotkou analýzy je politický požadavek. Je to volba takové metodologie, která v kvantitativním paradigmatu přiznává důležitost konkrétním rámcům, narativům a diskurzům, které jsou vytvářeny, přejímány a šířeny médii a politickými elitami.

Na několika místech jsou si vlivu narativů na politickou kulturu a postoje vědomi také autoři publikace. Jan Červenka (s. 277–278) tak upozorňuje na klíčovou roli médií („pokud událost zůstane mimo zájem sdělovacích prostředků a zejména elektronických médií, je to téměř, jako by se nikdy nestala“) při utváření postojů k zahraniční politice. Dále sleduje ve dvou případech vznik narativu: upozorňuje na vznik euroskepticismu v souvislosti s opoziční smlouvou a vymezováním ODS vůči ČSSD. (Záhy ho potom přebírá – z ideologicky odlišných pozic – také KSČM.) Stejně tak vysvětluje, že na začátku devadesátých let byl skeptický postoj veřejnosti k NATO opakováním tehdejšího oficiálního narativu politických elit, který se přetavil až později v usilování o členství. Je zřejmé, že svoji roli ve změnách postojů hrají mnohem spíše interpretace událostí (jejich šíření od politických elit nebo jiných významných názorových vůdců ve veřejném prostoru do médií je otázkou komplexnější analýzy veřejného mínění jako společenského procesu) než události samotné. Za změnami postojů mohou v tom případě stát i záměrně šířené dezinformace nebo cílená propaganda v tištěných i elektronických médiích.

Publikaci tedy citelně chybí systematictější reflexe nejen toho, jaké události, ale taky jaké narativy nebo kulturní repertoáry (v českém prostředí se jimi zabývají kvalitativně například M. Grznár a kol. „Politická kultura v narativech.“ *Antropowebzin*, 2014, 3–4: 139–149) měly nebo mohly mít vliv na formování českého veřejného mínění. Na čtenáře nyní působí kauzální linky k událostem přinejmenším chaoticky a ne-

ní jasné, jak se při interpretaci výsledků postupovalo. Byly skutečně brány do úvahy všechny typy událostí, které veřejné mínění mohly v té době ovlivnit? Reference k narativům jsou potom spíše výjimečné. Použitou metodu zřejmě nej přesněji přiznává Martin Durdovič, když píše, že průzkumy veřejného mínění nemohou suplovat komplexní výzkumy volebního chování, ale „umožňují zamyslet se na základě empirického materiálu“ (s. 120) a „úkol sociologa se zde víc než kdy jindy protíná s úkolem politického analytika či historika“ (s. 143). Dalšímu zmatení potom přispívají pasáže, kde autoři usilují o sociologickou interpretaci výsledků a zároveň představují nedávnou historii na úrovni dějepisné učebnice (imaginárnímu neznamlému čtenáři). Zřejmě proto považuje například Daniel Kunštát za nutné upozornit, že „jakákoli nostalgie po komunismu je od základu nepatřičná“ (s. 75) nebo dále: „aniž by bylo nezbytné uchylovat se k prvoplánově propagandistickým heslům typu ‚nikdy nebylo lépe‘, těžko lze odestát holá fakta: historické území českých zemí dosud nebylo v dějinách tak bohaté, nezávislé a svobodné jako dnes“ (s. 81). Čtenář se nemůže zbavit pocitu, že nejde tolik o reflexi toho, jak vidí politiku česká veřejnost, ale vyjednává se zde spíše o tom, jak by měla vypadat všeobecně přijímaná interpretace polistopadových dějin.

Je samozřejmě nereálné žádat po autorech podobné výroční publikace, aby rozšiřovali svoji metodologii, pracují-li se souhrnem již provedených jednorázových šetření. Na druhou stranu, čtvrtstoletí zájmu o veřejné mínění, který je rovněž charakteristickým znakem demokracie, je dobrou příležitostí zamyslet se nad tím, jak a jaká data do budoucna sbírat a interpretovat, abychom změny v postojích občanů nemuseli pasivně pozorovat, ale abychom jim skutečně aktivně rozuměli. Kvantitativní inspirací se může stát *European Social Survey*, kvalitativní možnosti otevírá analýza narativů. Závěrem bych ráda zopako-

vala, co bylo řečeno v úvodu: publikace se nepochybně stane cennou příručkou, po níž sáhnou opakovaně sociální vědci, studenti i novináři. A bude rovněž nedocenitelným vodítkem pro příští výzkumy veřejného mínění – ať už budou provedeny CVVM nebo někým jiným – kterým poskytne vztažný bod a nezbytnou longitudinální perspektivu pro řešení i normativních dilemat.

Nicméně, namísto snad pochopitelné snahy zasadit výsledky průzkumů veřejného mínění do bezrozporného a jednoznačného vyprávění o polistopadových dějinách bych vnímala jako přínosnější otevírat při pohledu na tyto výsledky nové otázky, na které budou moci v blízké budoucnosti odpovědět výzkumy s komplexnější metodologií, která umožní otevřít více „oken“ souběžně a vyjádřit se skutečně k české veřejnosti a veřejnému mínění coby společenskému procesu, nikoli pouze agregátu občanů. Jsem přesvědčena, že rozhodující roli musí hrát nejen pečlivý záznam reálných „událostí“, ale rovněž sledování vznikajících a proměňujících se diskurzů a narativů a jejich mediální reprezentace. A nezbytnou součástí analýzy musí být rozlišení postkomunistických reziduí od celoevropských trendů, které jakkoli se mohou zdát zpátečnickými, jsou důležitou zprávou o současnosti, které se musíme naučit rozumět.

Markéta Blažejovská

Miloš Brunclík, Miroslav Novák
a kolektiv: Internetové volby. Budoucnost, nebo slepá ulička demokracie?
 Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2014, 290 s.

Monografie kolektivu třinácti autorů, mezi kterými převažují politologové působící na Univerzitě Karlově v Praze a CEVRO institutu, se věnuje výzkumně i společensky relevantnímu tématu internetových voleb.